

Bronisław Urban

ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE I ZASADY METODOLOGICZNE BADAŃ NAD PATOLOGIĄ SPOŁECZNĄ W OŚRODKU KRAKOWSKIM

Prowadzone w krakowskim ośrodku uniwersyteckim badania nad negatywnymi zjawiskami występującymi wśród młodzieży mają już prawie czterdziestoletnią historię i chociaż zasadniczo mieszczą się w obrębie nauk pedagogicznych, to równocześnie część ich wyników kwalifikowana jest do dorobku z zakresu patologii społecznej. O tej podwójnej kwalifikacji zadecydował interdyscyplinarny rozwój współczesnych nauk społecznych, które dążą do wieloaspektowego poznania złożonej rzeczywistości społecznej i równoczesnego uwzględniania potrzeb praktycznych.

Włączanie się pedagogów z Uniwersytetu Jagiellońskiego do badań zjawisk patologicznych dokonywało się ewolucyjnie, w toku kilkudziesięcioletniego procesu rozszerzania się zakresu badań pedagogiki oraz pojawienia się w okresie powojennym nowych rodzajów zachowań, zwłaszcza w środowiskach młodzieżowych, które ze względu na moralne znaczenie mieszczą się w przedmiocie patologii społecznej jako nauki o charakterze interdyscyplinarnym. Zrozumienie tego procesu wymaga chociażby skrótowego zasygnalizowania stosowania pojęcia „patologia społeczna” oraz szczegółowych problemów społecznych w powojennej Polsce, wobec których nauki pedagogiczne nie mogły pozostać obojętne.

Termin „patologia społeczna” używany jest w co najmniej dwojakim znaczeniu. Jego naukowe znaczenie ukształtowało się pod wpływem reakcji dziewiętnastowiecznych publicystów, a dopiero w dalszej kolejności – uczonych (pozytywistów), na pojawienie się masowych działań ludzkich przeciwnych tradycyjnym ideałom stabilizacji, solidarności rodzinnej i sąsiedzkiej oraz zachowań wyrywających się spod kontroli odwiecznych autorytetów, które równocześnie oznaczały osłabienie kontrolnej funkcji woli człowieka żyjącego w społeczeństwie nowego typu (industrialnym, wielkomiejskim, przechodzącym od solidarności mechanicznej do organicznej).

W znaczeniu drugim „patologia społeczna” to przedmiot badań, czyli zjawiska społeczne negatywnie oceniane według systemów aksjonormatywnych dominujących w danym społeczeństwie, zróżnicowanych kulturowo i powiązanych z ideologią wpływowych grup społecznych. W tym kontekście warto zaznaczyć, że zróżnicowanie systemów aksjonormatywnych uniemożliwia przyjęcie jednolitych kryteriów oceny tych zjawisk, co nadaje pojmowaniu patologii społecznej charakter subiektywny i pomniejsza obiektywną wartość badań nad zjawiskami patologicznymi. Z tego względu niektórzy badacze proponują zastąpić termin „patologia społeczna” bardziej obiektywnym terminem „problem społeczny”. Mimo to i mimo innych zabiegów,

pojmowanie i ocena pewnych zachowań zawsze będą wyznaczone przez wartości wynikające z ogólnego światopoglądu danego społeczeństwa, co oznacza, że pojęcie i zakres patologii będą zróżnicowane kulturowo. Uświadomienie sobie tej specyfiki i odmienności zjawisk patologicznych od innych sfer rzeczywistości jest konieczne dla zrozumienia rozwoju wiedzy i badań w tej dziedzinie. Jest to szczególnie ważne w przypadku śledzenia historycznego rozwoju badań nad patologią społeczną wśród młodzieży i równocześnie udziału pedagogów w tych badaniach. Rozszerzenie przedmiotu badań na młodzież nastąpiło wraz z pojawieniem się problemu młodzieży w wymiarze, który nie mógł być już traktowany jako drugorzędny dla nowoczesnych społeczeństw. Drugim poważnym generatorem tych badań był rozwój teorii i badań podstawowych w takich dziedzinach, jak psychologia i socjologia. Mam tu na myśli teorię behawioryzmu i społecznego uczenia się oraz empiryczne weryfikacje założeń przyjętych w latach dwudziestych przez Chicagowską Szkołę Ekologiczną (Szacki 1993; Siemaszko 1993). Tacy badacze zachowań przestępczych młodzieży, jak Clifford R. Shaw czy McKay, chociaż zgodnie z ogólnymi założeniami ekologów chicagowskich usilnie dążyli do stworzenia uniwersalnej teorii zachowań dewiacyjnych młodzieży, nie uchronili się od powiązań i ocen wynikających z ogólniejszych założeń teoretyczno-ideologicznych. Oznaczało to fiasko uprawiania „socjologii bez teorii”.

Niemożliwość oderwania się od najogólniejszych założeń teoretycznych i światopoglądowych konkretnie oznacza, że założenia te określają obszar rzeczywistości społecznej jako przedmiotu badań, a tym samym kwalifikowanie tych, a nie innych zjawisk i zachowań jako patologicznych. W konsekwencji dominujące światopoglądy i ideologie oraz interesy wpływowych segmentów społeczeństwa nadają społeczeństwu jako całości formalne oblicze moralne, a tym samym przyzwalają na naukową eksplorację ściśle określonego zakresu rzeczywistości, która w całości niekoniecznie musi być patologiczna z punktu widzenia innego systemu normatywnego.

Zasada ta znajdowała zastosowanie w Polsce przez długi okres powojenny, co oznaczało, że np. obiektywnie istniejące zjawisko narkomanii jeszcze w latach osiemdziesiątych uważane było za nieistotny margines, a narastająca przestępczość młodzieży była przedstawiana jako zjawisko mało istotne, występujące głównie w zawężonych, spatologizowanych środowiskach, które będzie zanikać wraz z poprawą materialnych warunków życia społeczeństwa. Zgodnie z tą tezą, pedagodzy powinni się koncentrować na opracowywaniu metod wspierających wszechstronny rozwój osobowości ogółu młodzieży, a ich zainteresowania zjawiskami negatywnymi co najwyżej mogą obejmować stany pośrednie, takie jak niepowodzenia szkolne czy przejawy nieposłuszeństwa i braku zaangażowania w życie ogólnospołeczne. Podobnie było na gruncie innych nauk społecznych.

Podczas gdy w latach pięćdziesiątych w krajach zachodnich, w związku z powstawaniem pierwszych dewiacyjnych podkultur młodzieżowych i narastającą przestępczością, tworzono fundamentalne teorie (m.in. przy wykorzystaniu przedwojennej wersji teorii dezorganizacji społecznej i koncepcji trójstopniowego podziału podkultur Floriana Znanieckiego, Kwaśniewski 1976), w Polsce ze zjawiskiem chuligaństwa walczono za pomocą środków karno-administracyjnych i propagandowych, bez naukowej refleksji.

Nieliczne badania i opracowania naukowe były podejmowane wyłącznie na gruncie kryminologii (Świdowie, Zakrzewski) i dotyczyły przestępczości, którą interpretowano jako zjawisko związane z przemianami społeczno-ustrojowymi po roku 1945.

O innych składnikach patologicznych, takich jak narkomania, prostytutka czy samobójstwa, z okresu pierwszego dziesięciolecia powojennego możemy się dowiedzieć jedynie z kilku artykułów zamieszczonych głównie w czasopismach medycznych lub popularnonaukowych. Więcej pisano o alkoholizmie, ale w zasadzie problemu tego nie dostrzegano w środowiskach młodzieżowych. Do czasu ukazania się książki Adama Podgóreckiego (*Patologia życia społecznego*, 1969) nie było w Polsce teoretycznego zarysu dyscypliny naukowej, obejmującej całość problemów społecznych zaliczanych do patologii społecznej.

Do pewnego stopnia sytuacja zmieniła się po roku 1956, a wyrazem tego były prace Czapówa i Mantuszewskiego o zjawisku chuligaństwa, a zwłaszcza praca Stanisława Jedlewskiego (1966), poddająca druzgocącej krytyce niezwykle represyjny system stosowany w zakładach poprawczych. Prace te stały się podstawą do przeobrażeń w zakresie postępowania z nieletnimi, były zaczątkiem badań empirycznych, a później pierwszymi opracowaniami służącymi w kształceniu studentów w zakresie nowego kierunku studiów pedagogicznych – pedagogiki resocjalizacyjnej.

Zasygnalizowane tu prace pedagogów warszawskich są przykładem radykalnego wejścia pedagogów w problematykę patologii społecznej. W innych środowiskach naukowych do problematyki tej dochodzono na drodze bardziej ewolucyjnej, poczynając od zagadnień ściśle związanych z edukacją.

W krakowskim środowisku akademickim badania naukowe i działalność dydaktyczna skoncentrowana na problemach, które w niniejszym referacie oznaczam ogólnym terminem „patologia społeczna”, wiążą się z naukową i organizacyjną działalnością prof. Jana Konopnickiego (1905–1980). Działalność ta jest przykładem ewolucyjnego rozszerzenia przedmiotu badań pedagogiki poprzez podejmowanie problemów, które na etapie początkowego rozwoju mieściły się jeszcze w obrębie klasycznych dyscyplin pedagogicznych, a w miarę rozwoju i narastania ich społecznych skutków stawały się przedmiotem zainteresowania patologii społecznej jako wyodrębniającej się (z socjologii i nauk prawnych) interdyscyplinarnej dziedziny. Ponieważ geneza tych problemów mieściła się w wychowawczych oddziaływaniach rodziny i szkoły, to nie mogły wyjść całkowicie z obrębu zainteresowań nauk pedagogicznych.

Niewątpliwie na kierunek i wartość badań Jana Konopnickiego zasadniczy wpływ miały jego doświadczenia z naukowej i dydaktycznej działalności w Szkocji w czasie II wojny światowej. Będąc żołnierzem II Brygady Strzelców, organizował kursy i egzaminy dla polskich żołnierzy, a w roku 1942 zorganizował Studium Pedagogiczne przy Uniwersytecie w Edynburgu, które działając do roku 1946, wykształciło wielu pedagogów prowadzących działalność naukową i dydaktyczną (np. prof. Aleksander Hulek) w powojennej Polsce. W czasie studiów w Uniwersytecie w Edynburgu Konopnicki interesował się głównie demokratycznymi zasadami organizacji szkolnictwa brytyjskiego. Rezultatem tych studiów jest kilka prac, w tym dwie książki: *Demokratyczne podstawy szkolnictwa szkockiego* (Londyn 1942) oraz *Eksperymentalne szkolnictwo w Anglii i Szkocji* (Wrocław–Warszawa–Kraków 1964). Duże zainteresowanie wzbudził też jego artykuł opublikowany w „Kwartalniku Pedagogicznym” w roku 1963 pt. *Comprehensive Schools i inne eksperymenty selekcyjne w Wielkiej Brytanii*. Prace te wskazywały na racjonalność ustroju szkolnego respektującego naturalne zdolności i możliwości ucznia, a tym samym właściwe rozumienie demokracji w szkolnictwie. Chociaż bezpośrednio prace te są zaliczane do pedagogiki porównawczej, to sygnalizują również problemy, które treściowo są przedmiotem specjalnych zainteresowań.

Wynikające z tych prac praktyczne przesłanki spotkały się z zainteresowaniem ze strony teoretyków, natomiast, z oczywistych względów, nie były brane pod uwagę przez polityków oświatowych. W Edynburgu Jan Konopnicki gruntownie zapoznał się z metodologią i technikami badawczymi stosowanymi w latach czterdziestych w krajach zachodnich. Wykorzystał je w badaniach intelektualnych uwarunkowań niepowodzeń szkolnych i osobowościowych korelatów zaburzeń w zachowaniu.

Opierając się na wzorach angielskich, opracował wiele oryginalnych testów do badania wiadomości z różnych przedmiotów, słownictwa i zainteresowań oraz narzędzi pomiaru środowiska wychowawczego. Stosowanie tych narzędzi w badaniach różnych problemów wychowania prowadziło do ważnych celów poznawczych, innowacji w praktyce dydaktyczno-wychowawczej i przyczyniło się do upowszechnienia naukowego, empirycznego podejścia w naukach pedagogicznych. Prezentując wyniki tych badań, Konopnicki wskazywał na konieczność zmian w systemie szkolnym prowadzących do ograniczania drugoroczności i nadmiernego odsiewu szkolnego. Wskazywał przy tym, że wszelkie istotne zmiany i reformy powinny się opierać na wcześniejszych, rzetelnych diagnozach, a ocena ich skutków – na obiektywnym pomiarze.

Charakterystyczną cechą i metodologicznym kanonem badań Konopnickiego było rygorystyczne przestrzeganie zasad postępowania empirycznego, wzorowanego na naukach przyrodniczych, i ukierunkowanie ich na aktualne potrzeby praktyki. Jego kompetencje do prowadzenia takich badań wynikały nie tylko z intelektualnego przygotowania zdobytego w Edynburgu, ale również z doświadczenia wyniesionego z pracy diagnostycznej i terapeutycznej w Poradni Psychologicznej we Wrocławiu. Zdobyte tam doświadczenia wykorzystał w szczytowym okresie działalności naukowej po przeniesieniu się do Krakowa i podjęciu pracy w Wyższej Szkole Pedagogicznej i Uniwersytecie Jagiellońskim.

Teoretyczne uogólnienia doświadczeń i wyników badań zostały przedstawione w wielu pracach. Spośród nich na szczególną uwagę zasługuje książka z roku 1961 *Problem opóźnienia w nauce szkolnej* (1961 i 1966), w której prezentował pełny zakres czynników determinujących niepowodzenia w nauce, dokonał ich adekwatnego i wyczerpującego podziału, ustalił główne fazy rozwojowe oraz etapy przechodzenia niepowodzeń w zaburzenia w zachowaniu. Oprócz wartości poznawczych praca ta ma wyjątkowe znaczenie praktyczne, gdyż zapoznaje z metodami diagnozowania zjawiska niepowodzeń na różnych etapach rozwoju oraz wskazuje na skuteczne strategie profilaktyczno-terapeutyczne możliwe do zastosowania w warunkach szkoły.

W dorobku naukowym J. Konopnickiego szczególne miejsce zajmuje książka *Zaburzenia w zachowaniu się dzieci i środowisko* (1958, 1964), która przez całe dziesięciolecie była uwzględniana w naukowych opracowaniach nie tylko pedagogicznych i psychologicznych, ale również z zakresu patologii społecznej i kryminologii. O jej wartości zadecydowała empiryczna metoda badawcza służąca do wyjaśniania zjawisk, które bez pedagogiczno-terapeutycznej interwencji rozwijają się w różnorodne formy patologii zachowania. W latach sześćdziesiątych praca ta była uznawana za pionierską również dlatego, że podejmuje próbę empirycznej weryfikacji teorii potrzeb biopsychicznych dziecka. Konopnicki przyjął, że o zdrowiu psychicznym decyduje zaspokojenie w środowisku rodzinnym takich podstawowych potrzeb dziecka, jak potrzeba bezpieczeństwa, miłości i sukcesu. Kierując się tą tezą, zebrał przekonujące argumenty empiryczne, wskazujące, że zaburzenia emocjonalne i patologia zachowania sięgają genezę do deprivacji tych potrzeb, a zaspokojenie potrzeb dziecka dokonuje się

w toku interakcji rodzice – dziecko, które możliwe są do zidentyfikowania w toku wnikliwej obserwacji i interpretacji opartej na teoriach naukowych i doświadczeniu klinicznym.

Jednak najbardziej znaną książką J. Konopnickiego jest *Niedostosowanie społeczne* z roku 1971, w najwyższym stopniu przyczyniła się ona do trwałego upowszechnienia wprowadzonego jeszcze przez Marię Grzegorzewską pojęcia „niedostosowanie społeczne”. Wzorując się na teoretycznej i metodologicznej koncepcji D.H. Stotta, Konopnicki sprecyzował to pojęcie i opracował oparte na empirycznych wskaźnikach kryteria, które możliwe są do ustalenia dzięki zastosowaniu oryginalnych narzędzi badawczych. Przedstawiona w tej książce strategia badawcza jest równocześnie przydatną procedurą diagnostyczną, możliwą do realizowania zarówno w naukowych badaniach masowych służących do określania rozmiarów i rodzajów niedostosowania w naturalnych i instytucjonalnych środowiskach wychowawczych, jak i w diagnozach klinicznych służących terapii.

Integralnym rezultatem teoretycznych analiz i empirycznych badań było wprowadzenie oryginalnej typologii niedostosowania, nawiązującej do rozwijanych w latach 1960–1970 koncepcji osobowości i osiągnięć z zakresu neurofizjologii i psychiatrii. Od momentu opublikowania tej książki badania nad niedostosowaniem, prowadzone w Instytucie Pedagogiki UJ, nabierają charakteru zespołowego; uczestniczą w nich zarówno pracownicy naukowcy, jak i praktycy w dziedzinie poradnictwa psychologiczno-pedagogicznego, systemu resocjalizacji i instytucji ogólnowychowawczych.

W latach 1972–1975 w Instytucie Pedagogiki badania nad niedostosowaniem społecznym były prowadzone w ramach Zespołu Naukowo-Badawczego. Rezultatem tych badań jest książka napisana na zlecenie Ministerstwa Oświaty (Tomicka 1973), która do dziś jest wykorzystywana jako źródło do opracowywania projektów i bezpośrednich działań profilaktycznych w szkołach masowych.

Opracowana przez J. Konopnickiego procedura badawcza była weryfikowana w wielu badaniach, z których najważniejsze prowadzone były w latach 1973–1975 we wszystkich szkołach podstawowych województwa zielonogórskiego w układzie administracyjnym sprzed reformy w roku 1975. Badania te doprowadziły do ustalenia rozmiarów niedostosowania społecznego w zróżnicowanych środowiskach i w różnych grupach wiekowych młodzieży. Ustalone wskaźniki spełniały warunki do ekstrapolacji na populację ogólnopolską i do dziś stanowią punkt odniesienia w szacowaniu dynamiki zjawiska niedostosowania.

Oprócz badań zielonogórskich koncepcja badawcza Stotta – Konopnickiego na szerszą skalę została wykorzystana przez pracowników Instytutu Pedagogiki w badaniach przeprowadzonych w połowie lat osiemdziesiątych w szkołach nowohuckich oraz na terenie krakowskiego Kazimierza na początku lat dziewięćdziesiątych (Urban 1997). Wszystkie te badania zmierzały do ustalenia rozmiarów i rodzajów niedostosowania społecznego w naturalnych środowiskach wychowawczych i miały na uwadze przede wszystkim cele poznawcze. Podobnie należy traktować zastosowanie tej koncepcji diagnostycznej w badaniach prowadzonych w domach dziecka (Urban 1982) i zakładach poprawczych (Żarow 1971).

Trzeba jednak zaznaczyć, że sama diagnoza zjawiska niedostosowania nie była traktowana jako cel ostateczny, ale jako konieczny i wstępny warunek szerszego planu badawczego, zmierzającego do wypracowania założeń systemu profilaktyki w instytucjach wychowawczych i środowisku lokalnym.

Oceniając ten aspekt badań, należy uznać, że był on najtrudniejszy, gdyż wymagał nie tylko twórczej inwencji badacza, ale również współpracy i nakładów ze strony władz oświatowych i administracyjnych. Prace w tym zakresie były najbardziej zaawansowane w województwie zielonogórskim, gdzie pod kierunkiem pracowników Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego (J. Konopnicki, B. Urban, A. Żarow) został opracowany projekt działań profilaktycznych w szkołach podstawowych. Realizacja rozpoczętych prac została przerwana po zmianie układu administracyjnego kraju, w której wyniku dawne województwo zielonogórskie zostało rozparcelowane, a władze oświatowe trzech nowych województw, zajęte priorytetowymi zadaniami, nie widziały potrzeby wspierania naszych działań. Rezultatem badań zielonogórskich jest monografia wydana przez Kuratorium Oświaty i Wychowania w Zielonej Górze (Konopnicki 1979). Podobny efekt miały prace podjęte na terenie Kazimierza, chociaż w tym przypadku doświadczenia tam zdobyte zostały wykorzystane do przygotowania teoretycznego zarysu podstaw profilaktyki w środowisku lokalnym, który stanowi część opublikowanej książki autora niniejszego artykułu (Urban 1997: 192–210).

Analizując prace J. Konopnickiego, bez większych trudności można określić ich metodologiczny charakter. Są one wynikiem empirycznego postępowania badawczego wzorowanego na naukach przyrodniczych, które przez całe dziesięciolecie było popularne w dużym obszarze nauk społecznych.

Znacznie więcej trudności nasuwa wydobycie z tych prac ogólnych założeń teoretycznych. Niewątpliwie, formułowane przez J. Konopnickiego uogólnienia i interpretacje są wyprowadzone z obiektywnych faktów ujawnionych w toku zweryfikowanej obserwacji. Z tego względu można się dopatrywać bezpośredniego związku z przemierzonym w latach powojennych kierunkiem w psychologii, jakim był behawioryzm. Te powiązania są nieuniknione w przypadku analizy zjawisk określanых pojęciem „niedostosowanie społeczne”. Równocześnie w analizach tych wykorzystane są osiągnięcia innych, bardziej zawężonych koncepcji teoretycznych i dziedzin badawczych, takich jak teoria stresu oraz koncepcja „wielostronnego uszkodzenia systemu nerwowego”, której rodowód sięga badań neurofizjologii. Widoczne są również powiązania z psychiatrią, a zwłaszcza z ówczesnym rozumieniem pojęcia psychopatii – socjopatii oraz agresji. Uwzględniając te wszystkie powiązania, najogólniej podejsie J. Konopnickiego można określić jako eklektyczne.

Badania nad zaburzeniami w zachowaniu i niedostosowaniem społecznym są kontynuowane przez okres ostatniego dziesięciolecia, a więc od roku 1990, kiedy to w Instytucie Pedagogiki UJ powstał Zakład Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji. W związku z przemianami cywilizacyjnymi i kulturowymi w skali globalnej, a bezpośrednio z transformacją społeczno-ustrojową w Polsce, problematyka ta stała się wyzwaniem dla badaczy reprezentujących różne dyscypliny i jest rozpatrywana w szerszym kontekście, przy uwzględnieniu przyległych, bardziej doniosłych przejawów patologii końca dwudziestego stulecia, a więc przestępczości (zwłaszcza gwałtownej), uzależnień czy podkultur młodzieżowych.

Znamienną cechą tych zjawisk jest ich występowanie w środowiskach młodzieżowych (np. przemoc w szkole) oraz obniżenie się dolnej granicy wiekowej sprawców najcięższych przestępstw, a także znaczący udział dziewcząt w ogólnych rozmiarach i rodzajach patologii. Taki wynik ewolucji współczesnego życia społecznego składa się na ogólną, negatywną charakterystykę społeczeństwa polskiego przełomu tysiącleci

i nie tylko usprawiedliwia, ale też zmusza pedagogów do udziału w badaniach, które tradycyjnie były domeną patologii społecznej jako nauki i kryminologii.

W tej sytuacji przedsięwzięcia badawcze Zakładu koncentrują się na kilku głównych, wzajemnie powiązanych problemach. Niektóre z nich, takie jak przestępczość, zachowania agresywne, alkoholizm, narkomania, wymagają niezwłocznej diagnozy, a inne – rozłożonych w czasie systematycznych badań, przy wykorzystaniu aktualnych trendów teoretycznych i osiągnięć metodologicznych w nauce oświatowej. W ciągu ostatnich kilku lat wykonano kilka badań (najczęściej w ramach prac doktorskich), które wiążą się bezpośrednio z aktualnymi przejawami patologii społecznej. W tym kontekście można wymienić badania Beaty Zinkiewicz nad karierą szkolną i przystosowaniem społecznym dzieci wywodzących się z rodzin rozbitych; Przemysława Piotrowskiego nad agresją przejawianą przez młodzież podczas imprez sportowych; Mariusza Sztuki dotyczące terapii więźniów alkoholików w ramach ruchu AA oraz Macieja Szaszkiewicza koncentrujące się wokół podkultury więziennej i jej negatywnego wpływu na procesy resocjalizacyjne.

W latach 1993–1994, przy współpracy z Kuratorium Oświaty w Krakowie, przeprowadziliśmy badania nad alkoholizmem i narkomanią wśród uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych miasta Krakowa. Wyniki tych badań zostały opublikowane w formie raportu, który ze względu na liczebność i dobór populacji badawczej był przedmiotem zainteresowania centralnych władz oświatowych, policji i różnych organizacji profilaktyczno-terapeutycznych (Raport Kuratorium w Krakowie, 1994). Podobne badania, dotyczące przemocy w szkołach krakowskich, przy współpracy Urzędu miasta Krakowa wykonano w latach 1998–1999, a ich wyniki przedstawiono w książce autora niniejszego artykułu (Urban 2000).

Zakład nasz współpracuje z kilkoma ośrodkami akademickimi kraju, prowadzącymi badania psychologiczne i pedagogiczne w zakresie patologii społecznej i pedagogiki resocjalizacyjnej. Rezultatem tej współpracy jest monografia z roku 1998 (Urban 1998). Praca ta zawiera wiele rozpraw uwzględniających współczesne tendencje w teorii zachowań dewiacyjnych oraz analizy badań empirycznych takich zjawisk, jak przestępczość, przemoc, przestępczość kobiet, prostytutka i samobójstwa wśród młodzieży. W ramach aktualnie realizowanych prac doktorskich, oprócz problematyki przestępczości, prowadzone są również badania ściśle wiążące się z praktyką opiekuńczą i resocjalizacyjną. Można tu wymienić przygotowywany projekt systemu rodzinnego w domach dziecka, oddziaływań resocjalizacyjnych w zakładach poprawczych zróżnicowanych ze względu na cechy osobowościowe i typ zaburzeń w zachowaniu wychowanków oraz projekt systemu readaptacji społecznej po opuszczeniu zakładu karnego.

Wymogi prac doktorskich i indywidualne podejście ich autorów decyduje o dużym zróżnicowaniu tych badań pod względem teoretycznym i metodologicznym. Ich wspólną cechą jest nawiązywanie do aktualnych kierunków w psychologii (psychologia kognitywna, humanistyczna) i socjologii (teoria interakcjonizmu, konfliktu społecznego, napięcia) oraz wychodzenie poza granice analizy ilościowej i wykorzystywanie metod jakościowych (np. wspomniane badania M. Sztuki), a także monograficznych (J. Hubicki, J. Stelmach).

Od roku 1994 kontynuowane są badania nawiązujące do prac zespołu J. Konopnickiego, które w kontekście całości problematyki patologii społecznej można zaliczyć do badań podstawowych. Koncentrują się one wokół symptomatologii i ewo-

lucji zaburzeń w zachowaniu, a więc transformacji zaburzeń emocjonalnych we wcześniejszych okresach rozwojowych poprzez niedostosowanie społeczne do dojrzałej przestępczości i różnych wykrystalizowanych form patologii społecznej.

Pierwszym elementem takiego planu badawczego jest diagnoza zaburzeń w zachowaniu. Do tych celów wykorzystujemy komplet technik diagnostycznych Thomasa M. Achenbacha, które są szeroko stosowane w wielu krajach świata zarówno do celów naukowych, jak i klinicznych, a w Polsce były dotąd całkowicie nieznane. Dzięki zastosowaniu trzech wersji arkusza Achenbacha można określić stopień i typ zaburzeń oraz ocenić kierunek i stopień natężenia zaburzenia dziecka.

Zgodnie ze współczesnymi teoriami osobowości i wiedzą o czynnikach determinujących rozwój zaburzeń, w zakres tych badań muszą wchodzić pomiary głównych zmiennych osobowościowych (kontroli wewnętrznej, samooceny, poczucia sensu życia, tożsamości, koherencji, agresji czy poczucia osamotnienia) oraz zmiennych zewnętrznych z zakresu otoczenia społecznego, a więc typy kontroli rodzicielskiej, odrzucenia przez grupę rówieśniczą, relacje między dzieckiem a otoczeniem społecznym.

Wyniki tych badań przyczyniają się do określenia głównych antecedensów i predyktorów dojrzałych zachowań przestępczych i innych rodzajów patologii. Ich ograniczoność sprowadza się do tego, że są to badania typu przekrojowego, prowadzone na różnych populacjach i przy uwzględnianiu niekompletnego zestawu zmiennych osobowościowych. Zasadniczy cel mógłby być osiągnięty w toku badań longitudinalnych, obejmujących szczególne okresy rozwojowe, a więc wczesne dzieciństwo, okres preadolescencji i wchodzenia w pełne uczestnictwo w życiu społecznym, a obiektem badań miałyby być te same reprezentatywnie dobrane grupy jednostek. Tylko w takich warunkach można by wyjaśnić, czy np. hipotetyczne tezy o stałości agresji lub znaczeniu rówieśniczego odrzucenia we wczesnym dzieciństwie są prawdziwe i dają podstawy do prognozowania patologicznych zachowań w dojrzałym okresie życia. Bez rozstrzygnięcia tych i innych wysuwanych obecnie hipotez trudno mówić o skutecznej profilaktyce i terapii. Trzeba jednak brać pod uwagę, że badania longitudinalne przekraczają możliwości jednego badacza czy nawet zespołu badaczy, ale działających w krótkim okresie czasowym. Te problemy metodologiczne muszą być jednak dyskutowane, jeśli współcześni badacze mają ambicje nawiązania kontaktu z nauką na poziomie światowym.

Bibliografia

- Jedlewski S.: *Nieletni w zakładach poprawczych*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1962.
Jedlewski S.: *Analiza pedagogiczna systemu dyscyplinarno-izolacyjnego w resocjalizacji nieletnich*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966.
Konopnicki J.: *Demokratyczne podstawy szkolnictwa szkockiego*, Londyn 1942.
Konopnicki J.: *Problem opóźnienia w nauce szkolnej*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961.
Konopnicki J.: *Comprehensive schools i inne eksperymenty selekcyjne w Wielkiej Brytanii*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1963.

- Konopnicki J.: *Eksperymentalne szkolnictwo Anglii i Szkocji*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964.
- Konopnicki J.: *Zaburzenia w zachowaniu się dzieci i środowisko*, PWN, Warszawa 1964.
- Konopnicki J.: *Powodzenia i niepowodzenia szkolne*, PZWS, Warszawa 1966.
- Konopnicki J.: *Niedostosowanie społeczne*, PWN, Warszawa 1971.
- Konopnicki J.: *Problem niedostosowania społecznego i formy działalności profilaktyczno-resocjalizacyjnej*, Kuratorium Oświaty i Wychowania w Zielonej Górze, Zielona Góra 1979.
- Kwaśniewski J.: *Koncepcje podkultur dewiacyjnych*, 1976.
- Podgórecki A.: *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969.
- Podgórecki A.: *Zagadnienia patologii społecznej*, PWN, Warszawa 1976.
- Siemaszko A.: *Granice tolerancji. O teorii zachowań dewiacyjnych*, PWN, Warszawa 1993.
- Szacki J.: *Historia myśli socjologicznej*, PWN, Warszawa 1983.
- Tomicka B.: *Profilaktyka i resocjalizacja w pracy szkoły*, PZWS, Warszawa 1973.
- Urban B.: *Niedostosowanie społeczne w domach dziecka*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1982.
- Urban B.: *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1997.
- Urban B.: *Problemy współczesnej patologii społecznej*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998.
- Urban B.: *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Żarow-Nitoń A., *Przestępczość i niedostosowanie społeczne nieletnich oraz środowiskowe ich uwarunkowania*, niepublikowana praca doktorska, 1971.